

JÓKAI
ÉS
SZÜLŐVÁROSA

ÍRTA
SIKABONYI ANTAL

KOMÁROM 1925

„Többé nem megyek haza Komáromba, félek, hogy a szívem megszakadna.” Mikor ezer év minden hite, álma látszott elmerülni, akkor szakadtak fel e keserű szavak Beöthy Zsolt lelkéből. S elárvult a szülői sír, s a szigeti árnyas fák alatt többé nem találkoztak minden évben a magyar irodalom jelesei Jókai első szobra alatt. Itt minden lomb, minden kő, még a fülemüle dala is Jókai emlékéről beszél, itt a szív hangosabban dobog, a lélek merészebben szárnyal, a nap melegebben ragyog, itt más értelme van a „hazaszeretet”-nek, más a visszhangja az ideáloknak, Jókai világának. Azóta a leghűbb barát, a legkitünőbb méltató is megtért Jókai mellé. S még jobban elárvult egy másik sír: az árvák atyjáé s jóságos hitveséé, Pulay Máriáé. De legjobban elárvultunk mi magunk.

Ne járj itt emlékeket keresni: ez a lombsátor Petőfit hozza eléd, itt Vitéz Mihály vallott szerelmet az ő Lillájának, itt tanított a „Riadj magyar, riadj” költője, itt állott a családi ház, amelyben Péczeli az idősebb lakott, az ifjabb s Tóth Lőrinc pedig született, amott az ősi kúria helye, ahonnan a kemény magyart, Ghyczy Kálmánt küldte elnöknek az ország házába Komárom városa, ez a ház a Beöthyeké, amaz a Szinnyeieké, — s mindenütt Jókai. Ne járj itt emlékeket keresni: saruidat megoldhatod, de szivedet, lett legyen az bármily edzett az utolsó évektől, nem hagyhatod el. S a szív megszakad. Elsülyedt világ . . . Azóta csak úgy félve kérdezte a költő nagy kritikusa: mi újság otthon? A szigeti kertből eltűnt a Jókai szobor. Ne kutasd: hová lett. A szülői házzal szemben a gimnáziumon nézd a feliratot: Benedik tinske Madarské katolické gymnasium, — és csak siess tovább. A családi ház előtt egyenruhás férfi: ne kérdezd miféle s hogy került a városba . . . Csak itt tudni: ki volt Jókai és mi nekünk ma Jókai.

Mi a költő? Magából, magáért lánghol, a maga, népe és az emberiség gyönyörűségére. Érte van minden. Neki szolgál minden. Dalolhatja önmagát, dalolhatja a mindenséget. Övé az egész Kozmosz. A népek sietnek meríteni a gyönyörök kútjából. Ha leigázta a legnagyobb hatalommal az emberiséget, elfordíthatja arcát keserű mosollyal, mint Michelangelo *Győző-je*. Boldog költő! így a nagy, hatalmas nemzeteknél. Nemzete fia — az emberiség világpolgára.

Mi a költő? Magából lánghol, de nem loboghat magáért. Szűk határok kis népének ő gyűjtött mécesst hogy láthasson a

magára hagyatott sötétben. Hitet kell nyújtania, reményt kell keltenie s csak magános, ritka percekben dalolhatja legmagát. Még jó ha népének kis hire ölébe kapja; a karok fáradtak, a szemek, gyöngék, a lélek lomha. Hiába is kopogna az emberiség tündérkapuján; nem siet feléje senki, ha kérdik is: ki ez az ismeretlen idiómán beszélő idegen? A nagy szellemek világabroszán parányi csillag ő, egzotikum, ha ráesik a buzgó kutató tekintet. Érte van minden, de leginkább csak a nyomor. Neki szolgál minden, de inkább csak a megalázottság. A néma ajkon azonban hívó mosoly ragyog. Szegény költő! így a kis nemzeteknél. Népe fia árva nemzetének tanítómestere.

Ó, de mi a költő az elhagyatott nemzetnek? Egyetlen reménység . . . Óh, ti boldog nemzetek, ti nem tudjátok, mi az: vigasztalni egy kétségbeesett, gyászba, pusztulásba süllyedt nemzetet, ébresztgetni később, — a 48-as szabadságharc utáni időkben, — a hitét elvesztett, tévelygő, tetszhalott népet, majd a jobb jövőre mutatva bátorítani, nevelni, boldogítani! Közben bujdosni nádasok erdejében, félni börtönöktől, nem magunkért, álneveket keresve idegen, képzelt világba menekülni, hogy így tévesztődjenek meg az üldözö véredek, kik emberbőrbe bújva üldöztek mindent, ami magyar. S a nemzet mégis értsen a képzelt világok, képzelt alakok meséjén. Óh, ti boldog nemzetek, ti nem tudjátok, mi az: Rachel nyelvén zokogni, búcsúzó gólyával üzenni!

Egy kis városi kúria és egy jeltelen sír: a két határkő, amit egy szegény ország tud adni a költőnek; a közbeeső út dicsőség: amit csak egy magyar tud oly árván felnyújtani nemzetének.

Jókai első szobra a Beöthy-kertben.

Az inzurgensek már rég hazatértek. S meséltek hősi kalandokat a világháborúról. Egyébként hangzott a gúnydal: retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj! Itt azonban érdemes volt megállani, annak is, akinek nem itt volt az otthona. Vidám, gazdag város Komárom. Spanyol, mexikói háborús hírek, bosnyák lázadások nem zavarják az emésztést; az ilyen híreket olvasni jó, különösen ha az ezüst pénzeket garmadába lehet rakni s táligán betologatni a várba, hogy azokat ott csak úgy kilószámra mérve papírpénzre váltsák be, mivelhogy az kevesebb helyet foglal el. Még a mentéken is, nem is az ünneplőkön, fényes, hatalmas ezüst gombok. Nyugodt életű, vidám, ezüstös város. Mulatozásra mindig van, ha nem is alkalom, legalább valami jogcím. Ha nincs éppen menyegző, van disznótör, vagy szüret, vagy legalább is kukoricafosztás, vagy dinnyeszüret. S ha nincs: névnap, születésnap mindig akad. De ha ez sem volna, van a pincékben jó monostori bor, vagy még annál is jobb tokaji; a szépséges özv. Domonkos Sándor-

nénál, amint hírlík, harmincezer üvegnél is több van a tokaji nektárból: s annak is csak fogyni kell.

Szarka János uram monostori szállójében van látogatóban egy legszebb férfikorát élő költő, akinek nevét még csak a Zalán futása tette híressé, de nemsokára mint édesatyjukra fognak felnézni reá a fiatal írók, köztük a legnagyobb magyar lírikus s a legnagyobb magyar regényíró; ott kocint vele a pompás monostori borból a komoly kritikus, Bajza, akihez nemsokára egy Petrovics Sándor nevezetű szegény diákiú beküldi első versét; ott van a gáláns, de szerencsétlen sorsú Vachott Sándor: s kedves mosollyal hallgatják a gazda csinytevéseit. Bizonyára elmeséli híres vendégeinek: „mint állított meg egymaga, nem is oly régen, egy gőzhajót a monostori dombok alján. Ő maga felvette ezüstös, aranyos díszmagyar atilláját, a Kálvária-tér kisajátításakor összevásárolt faszenteket pedig felöltöztette ócska ruhákba. S szállójának messzetekintő dombtetőjén, mikor jött a hajó, kihúzta villogó kardját s ítéletet tartván a faszentek fölött, egyenként feléjük sújtott és betaszította őket a Dunába. Megrökönyödve látták a hajó idegen utasai”, hogy e középkori földön egy barbár magyar szállólopásért legyilkolja az embereit, (így jelent meg a hír az Allgemeine Zeitungban) s megállították a hajót. A kiszálló, rendet teremtő utasokat persze terített asztal s Szarka uramnak külön, saját, fehércilinderes cigánybandája várta. Hol van még másutt ennyi kedélyesség, ennyi egészséges humor, mint volt akkor e kis vidéki városban! De poharazás közben szó eshetett az ország szomorú állapotáról is. Metternichről, osztrák várakról, elnyomatásról, Habsburgokról.

(Egy fiatal Habsburg itt fog majd nyargalászni nem messze a monostori domboktól, míg tüzei a várost lövik, melyet Klapka véd). S talán kocintanak egy külföldről hazatért ifjú huszártiszt egészségére, aki már a lovak nemesítésével megkezdte az ország újjáalkotását, és egészségére annak a lánglelkű jurátusnak, ki majdan a debreceni nagytemplomban elhangzott deklarációjával fejezi be itt az országban utatmutató, dicsőséges munkáját, s szerez majd nevével tiszteletet a nemzetnek az egész világ előtt. Csak egyről nem eshetett még szó, arról, hogy innen a Duna partjáról fog újtára indulni, akinek élete munkáját nem rombolhatja le semmi ellenség, nem emésztheti meg az idők sora, nem szabdalhatja szét kard, mert benne van letéve az ezeréves Magyarország minden dicsősége, s mert az az eljövendő több mint száz kötet könyv elválaszthatatlanul a mienk s egyben az egész világé.

Bent a városban tobzol a pompás, buja élet. (A pusztuló gyümölcsfa termi a legízesebb gyümölcsöt.) Nincs felekezeti különbség. A társadalmi tagozódottságot talán csak a salva guardia jelzi. De ez is csak azt jelenti, hogy abban a házban, amelyen ez a felírás van, (pedig sok az ilyen ház) csak még több minden szabad, még vidámabb élet folyik. A tisztek estenden levetik uniformisukat s hosszú fekete kabátban vegyülnek a cívisek közé. Szép, havas téli délutánokon száz és száz fényes, csilingelő szán suhan végig az utcákon. Ilyen korzó sincs minden városban. Havas szélcsípte, felhevült arccal aztán jobban esik a csárdás este az Arany-sas-ban. S a négy falakon túl is micsoda színes, festői látványt nyújtó mulatozások!

Nádasdy grófot iktatják a főispáni székbe. Kétszáz díszruhás lovas bandérium. A főispáni díszhintó után negyven magánfogat, egyik szebb mint a másik, a nemesurak szinte versenyeznek paripáikkal. Csereyné háza előtt magas fenyőfa állványon állnak a boros hordók, csapok kiütve, csurog a bor, ihat belőle boldog, boldogtalan. A Rozália-téren lobogó máglya, rajta ökor, a megsült részek röpülnek a nép közé. Diadalkapuk, kivilágítás, tündöklő fényben hódoló feliratok ... Farsangi időben egész nizzai, velencei karneválok szórakoztatják a lakosságot. Egymásután fogott hetvenöt ló húzza a hatalmas dereglyét, rajta ünneplőben hajós nép hajós jeleneteket ad elő tréfás dalok közben. Utánok álarcos menetek. Hangos az egész város. Jönnek ide külföldről táncosnők, akik ködfátyolképekkel s kevésbé fátyolos jelenetekkel csiklandozzák a fiatalságot.

Hát csak mulass Komárom, dőzsölj! Hisz jönnek majd rád szomorú napok. Rettenetesen fogsz te szenvedni egykori boldog időédért! S jönnek rád még a szomorú napoknál is szomorúbbak. Azokról dalok szólnak, ezekről csak könnyek. Azokról hallottunk mesélni tűzben égő szemekkel, ezekről szólni is szégyenlünk. Csak feledkezz önmagádba, buja gazdagságodba, szépasszonyaidba, csengő számaidba, nem kell tudnod arról, hogy egy ilyen mulató, téli este a Vármegye-utcában, hajdani templomból átalakított egyszerű házikóban, abban a szobában, ahol egykor buzgó protestánsok kérték az Isten segedelmét szorongattatásukban, nagy esemény történt az istenfélő derék családban. A magyar géniusz lehajolt egy kis bölcső fölé. S az örök mesék műzsája már ör-

vend, hogy egy kis szöske gyermek szívére bízhatja egy szegény ország minden álmát. Ráérsz erről az eseményről tudomást venni s még jobban ráérsz örömtüzeket gyűjtani akkor, amikor ez a szőke kis gyermek visszaszerzi majd neked mindazt, amit elvesztettél.

Történt pedig ez az esemény abban az évben, száz éve annak, hogy ama fiatal huszártiszt, kétségbeesve hazája elmaradottságán, megalapítja a Magyar Tudományos Akadémiát. De bizonyára itt, Komáromban történt a nagyobb esemény.

Jókai szülőháza régi alakjában.

Az évszázadok óta eltemetett nemzet, amely várt és álmodott, amint álmodozott ezer éve, anélkül, hogy álmai teljes megvalósulását láthatta volna valaha is, mert még álmát is elűzték a harcok folytonos zajai, várt és gyűjtötte az erőt: hogy megteremje azt, aki neki végnélkül meséljen és álmodjon helyette tovább, míg ő az életre készül. Csak egy ilyen szerencsétlen, álmodozó nemzet számára, egy ilyen szerencsétlen városban születhetett meg a világ egyik legnagyobb mesélője.

Jókai gyermekkorával azonban eltűnt a régi Komárom, Jókai halálával eltűnőben a régi Magyarország, ami közbül van, úgy hangzik, mint valami szép mese.

Kevés zsenije van a világnak, aki oly szerencsés körülmények között született volna, mint Jókai, akinek szülővárosa annyit jelentett volna az életében, mint Jókainak Komárom. Amit egy gyermeknek a szülői kör, amit egy serdülő férfinak a szülőváros nyújthat: azt Jókai mind megtalálta Komáromban. Itt megkaphatta mindazt a benyomást, amiből később dúsan áradhatott az isteni fuvallat.

A fantáziát izgató, mulatós, színes, pompás életet élő Komárom mellett azonban ott van a komoly irodalmi Komárom is.

Döbrentey Gábor a városban gyűjti ezidőben az adatokat a Régi Magyar Nyelvelékek számára. 1827-ben Kultsár István, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője közel négyezer kötetes könyvtárát adományozza a vármegyének. „Hazafiúi indulatból szülőföldemnek óhajtanám megnyitni a dicsőségnek azon útját — írja alapító levelében — hogy első lenne Magyarországon egy

nyilvánvaló s közhasználásra megnyitott könyvtár felállításában.” A kollégiumnak is szép könyvtára van, amelyen még meglátszik a fáradhatatlan munkásságú Péczely József, kezenyoma. Oly nagy volt az olvasási kedv, hogy Siegler Antal könyvkötőmester kölcsönkönyvtárat nyit boltjában. Széchenyi pesti kezdeményezése után nem sokkal megalakul a kaszinó. Megvan könyvtárában minden magyar könyv, minden magyar és külföldi folyóirat. Ghyczy Kálmánt hallgatják itt legszívesebben. Gyakran tér haza az ifjú Tóth Lőrinc, első sikereitől mámorosan s hoz magával mindig valami kis irodalmi pletykát. Szinnyi József boldog, ha messziről láthatja a szöke csodafiút, de még boldogabb, ha Beöthy Zsigmond vele küldi a versét a Pesti Divatlap szerkesztőjéhez, Vahot Imréhez. Jókai csak — csodafiú, de Vahot — szerkesztő! S Beöthy Zsigmond verseinek küldönce lenni szinte több, mint rokonai tisztesség; a versekért ugyan nem érkezik honorárium, de kijár a tiszteletpéldány s az sem utolsó dolog. Itt nyomják a szép, híres Weinmüller Franciska könyvnyomdájában azt a könyvet, amelynél nagyobb példányszámban nemhogy akkor, de azóta sem jelent meg magyar munka. De a százhuszezer példányban nyomott Komáromi Kalendárium akkor lesz igazán kelendő, amikor Czuczor Gergely, a bencés gimnázium tanára, ide írja paprikás verseit. Egész kis irodalmi társaság alakul Czuczor körül, olyasféle, mint a Mindenes Gyűjtemény szerkesztője körül, akinek írói köre „Komáromi Tudós Társaság” neve alatt volt ismeretes. Alig van író az országban, aki ne látogatott volna el ide, ha nem irodalmi disputáért, legalább is mulatozás kedvéért. Itt van a szomszéd városból Kovács

Pál; Szarka urammal, a nagy kópéval, kötekedik a tréfás Vas Gereben. De legjobban megbámulják azt a kis furcsa púpos embert, akinek szerencséje, hogy Petőfit annyiszor lekritizálta lapjában, mert így legalább tudjuk, hogy ő a Honderű szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár.

Igazi nagyvilági kultúrélet: gyakorta itt vannak, szinte hazajárnak ide Pestről a nagy színészek, színésznők: Dériné, Egressy Gábor, Megyeri, Szentpéteri, Lendvai. Az ő hatásuk alatt fogja előadatni a nyugtalan vérű, kedves Beöthy Laci a „Kérek két pengőt kölcsön” című darabját, amelyben maga is játszik. Csak egy emberöltőé volt Komáromnak ez a tiszavirág-fénykora. Az öregek kissé idegenül nézték, mi sohasem is ösmertük. Az öreg Beöthy Gáspár előadás közben hangosan mondogatta: „Bolond fiu, bolond” . . . Bolond, bohó, boldog élet! . . .

Míntha a Mindenható úgy rendezte volna ennek a kis városnak egész életét, véletlenségeit, színdús vidámságaival, társadalmi, irodalmi életével, királylátogatásaival, természeti csapásaival, hogy minden-minden csak azt a szőke gyermeket készítse elő a világra.

Azonban a vidám és az irodalmi Komárom mellett van egy harmadik is. Erről legkevesebbet tudunk, de ez az, ami a legtöbbet jelent. A családi élet hasonlíthatatlan meghittsége, ami voltaképp a legdöntőbb befolyású az életre. Ilyen volt a Tímár-házé, a Beöthy- és Jókay-kúriáké, vallásos hittel, csöndes derűvel, komoly könyvek között.

És most lépünk be a Megyeház-utcai házba. Magas deszka-kerítés veszi köröskörül. Mutatja: lakói nem hivalkodó emberek,

innen a világot csak elképzelni lehet: kilátni nem. Az egyszerű szobában kis asztalkán erdélyi kecskefaggyúból öntött pirosbélű gyertya, mellette ezüst tálcán ezüst koppantó. Az édesanya most jön haza a szigeti kertből, — mindig talál ott munkát, — fáradt, de előveszi kerekas pergő rokkáját, már csak azért is, mert jól lehet mellette énekelni Szent Dávid zsoltárait. Az apa vastag könyveibe kedves költőinek verseit másolgatja. Boldogan nézik, amint a kis, váratlan jövevényvel dédelgetőn játszanak testvérei, a már kilenc éves Eszter és a tizenegy éves Károly. A csendet ritkán zavarja a kerti ajtó zörgetője. Utoljára talán akkor jelentett vendégeket, február 20-án, amikor két nappal a születés után a keresztatyák, keresztanyák egész seregétől volt zajos a kis ház. A régi házból ma már semmi sincs. Ki gondolt volna rá, hogy annak minden köve drága lenne egykor?

Maguk a szülők is már a következő évben, takarékos élet gyarapodásával, új ház után néznek. A Szombathy és a Nagy Mihály utca sarkán találnak is egy megfelelő átalakításra alkalmas ócska házat. Ezt már a lebontás után Móricka is segít felépíteni, nemcsak a derék szekeres gazdák. Ő is üt egyet az alapzat első kövére, bárha a súlyos kalapácsot még úgy fogják a kezében. Ez már úribb otthon, méltóbb az árvák atyjának tisztos hivatásához. A falon szép Teli Vilmos kép. Hányszor kell elmagyarázni a történetét a kis gyermeknek! Vörösné, a hűséges dajka, nem győz kitalálni új és új meséket. Nem kell sok leleményesség hozzá, a Bakony históriái Sobriról, Milfajtról, Mógorról, Pap Andorról, Király Jancsiról szájról-szájra járnak, versben, képben még árul-

ják is őket a piacon. Itt tárul csak színes kép a gyermek élénk fantáziája elé. Nemcsak a céhbeliék, hanem a kisebb árusok is mind különböző színes tarka öltözetükben ülnek portékáik mellett. Az asszonyok fején messziről fehérlik a „tutyi”: arra tart, aki fehér cipót keres. Amott vannak a mézeskalácsosok, fazekasok. Emitt vannak kirakva a tulipános ládák; szépen lemásolt bizonyítványokkal megrakva kap majd később a komáromiaktól egy ilyen, világoskék alapon szép, tarka tulipánokkal ékített ládát, amelyet dolgozó szobája legdíszesebb helyén fog őrizgetni mindig. Messziről felismerhetők már ruházatukról a szekeresgazdák, takácsok, molnárok, szabók, csizmadiák. Volt dolguk a híres gombkötő mestereknek, bár inkább paszomántot gyárthattak, mert a gombokat ezüstön alul egyik sem adhatta. Külön tisztelet járt ki a superoknak, nekik köszöni a város a gazdagságát: az ő hajóik úsznak le végig a Dunán gabonával, fával megrakottan.

Mindez alakok sorban meg fognak jelenni egy szép napon a száz kötetben, most még csak arra jók, hogy élénkítsék a kis gyermek fantáziáját, hogy felszívódjanak mindenre fogékony lelkébe.

A kis gyermek azonban otthon játszik legszívesebben, testvérkével, az új ház szép, vörös márványoszlopai körül. Hallgatja édesatyja szép meséit, Csalóka Péterről és a többiről. Első derék tanítójának, Székely Sándornak nem kell bajlódnia a betűvetés tudományával kis tanítványánál, nagy csodálkozására folyékonyan olvas ő a zsoltáros könyvből, amikor kérdi tőle, milyen betűket ismerne.

„Milyen *angyali* élet volt a mi házunknál! Sohasem hallatszott ott egy haragos szó. Testvéreim szerették egymást, engemet még jobban”, írja később Jókai visszaemlékezéseiben. Az ő feljegyzéseiből tudjuk, hogy a játszó pajtásoktól visszahúzódó gyermeknek alig volt más játékszere, mint „a palatábla meg az irat”. Szinte látjuk a kis bájos, szőke fiút, amint ebben a meleg légkörben rajzolgat s az apát, amint büszkén mutogatja a rajzokat s rejtegeti a Bibliában. (Kedvvel rajzolgat élete végéig. Ő maga írja: „még egy másik műzának a nyomai keresztették utamat, a festészeté.” Akkor tanárait, később regényalakjait, regényei tájait rajzolja vagy festegeti; telvék velük kis naplónoteszai).

De akkor lesz csak boldog az édesanya és az apa, amikor Pestről egy fiatal író, látogatóban itthon, meglátja a kilenc éves gyermek két versikéjét, s leközölteti azokat a Regélőben és a Társalgóban, megjegyvezvén alattuk szerzőjük korát is.

Büszke a rokonság, büszke a félváros: hogyan érezné ezt meg a gyermek! Még jobban magába húzódik: ő különb mint a többi fiú. Érzi, benne van valami, ami nincs a többiben. S ez az érzés, ha öntudatlanul is, kezd dolgozni benne. Szorgalmasan olvasgat. Figyeli magát, figyeli az életet. Ezt az érzést a meleg családi kör, a rokoni szeretet, „a poéták hazája”, a derék Tóth Lőrinc szerezte meg a fiúnak. „Az én pályám nem volt annyi küzdelemmel összekötve”, — írja később a „Magyar költők sorsá”-ról szólván. S ki mondja, hogy az élet ilyenén kezdete nem volt elhatározó a gyermek életére?

Több írását azonban nem látta az apa, akinek névnapjára

még e megjelent vers előtt „tsinált” egy „pitziny köszöntőt”. Két évre rá — közben Pozsonyban van, mint cseregyermek német szón, — az első fájdalom borul a kis Móricra. Meghal az apa, s ez az első csapás annyira összetörte lelkét, hogy halálos beteg lett.

Hálásan emlékezik meg Jókai ezidőből még Eszter nénjéről, s Vály Ferencről, későbbi sógoráról.

Még nem szól a kis harang a kollégium tornyában, mikor a kis Móric már Vály professzortól tanulja az iskolai stúdiumokat, s a különböző nyelveket. Mily féltő szeretettel néznek utána, kivált Eszter, a Szombathy-utcából, amikor elindul, egész addig, míg be nem fordul a „Muisis positum” felírással ékeskedő hires, ősi épületbe. (Ez az egyetlen a Jókai emlékeket őrző épületek között, amely ma is változatlanul áll hajdani formájában).

A komáromi Kollégium,

A kollégiumban rendezett műkedvelői színelőadások — Csokonai „Gerson du Malheureux ”-je — voltak első komolyabb irodalmi élményei. Színházba ugyan előbb is elvitték, amikor a nagy színészek játszottak, s később is elment Vályékkal, amikor, az örökös gyászt viselő édesanya már lemondott az illetén szórakozásokról: de a kollégiumi előadásról emlékezik meg úgy mint az első feledhetlen élvezetről.

Ennek hatása alatt — tíz éves volt ekkor — írja első darbját, a „Hohenheimi Fridrik, vagy a meggátolt gyilkosság”-ot; — elő is adja conjugista diáktársaival egy kocsiszínben.

Egy-két év s a kis diák a komáromi társaságok kedvence. Társasjátékok kitalálásában kifogyhatatlan, szépen szaval, a „tarkart verseket” ő olvassa fel legtréfásabban, ha pedig táncrea kerül a sor, mindenki őt bámulja, nincs senki, aki a körmagyar szólóját oly szépen táncolná. Esténként Vály gitároz s Móric énekel hozzá szép, meleg hangján.

Most jönnek azok az évek, amelyek úgy tűnnek fel, mint valami tündérálmom. Ragyogó, májusi táj. A reggeli párákból csak lassan bontakoznak ki a távoli körvonalak. Fölöttünk gyengéd kék ég. Szinte átlátni rajta. A nap rózsás sugarai alig küzdenek az égbolt ködfátyolával, enyhén melengetők. Hallani az erdők, mezők buja pompájú zsendülését. Mily üdeség! Mily verőfény! Közeliünkben megszólalnak a tavasz dalosai. Óh, daloljatok soká! Ne zavarjon az áhítatos emlékezet sem. Meleg otthon, igaz barátság, első szerelem, hír, dicsőség! Csak úgy halkan muzsikál minden. Beethoven kell ide, ki hangokba öntse.

A Szombathy-utcai házban hangzik a kis vas zörgető. Gyors mozdulattal belép egy égőszemű, dúshajú fiú. Sötétzöld, színes virágokkal átszőtt, apró pitykéekkel ékített, brokát dolmányka rajta. Barna bársony magyar nadrág, magasszárú topánka, felső szélén keskeny, díszes rojttal. Rohan elébe Móric. Megölelik egymást. Boldogan mutatja be édesanyjának: Sándor ő, Petőfi Sándor, akivel rövid pápai diákoskodása alatt barátkozott össze, akiről már annyit mesélt, bár alighogy maga is megérkezett.

Elcsendesült már a kis lakóház, csak a két jó barát lépteinek a zaja hangzik. (A fehérre súrolt padlón meglátszik majd holnap csizmáik szegeinek a nyoma.)

Virrasztanak hajnalig. Volt miről beszélniök. A pápai első sike-
rek: versek, novellák. Nagyszerű, vidám-komoly pajtások. Légvá-
rak, álmok. Másnap séták a szigeti kertben; itt rejtőzködött már
egyedül is annyit a dús gyümölcsfák alatt, Vály professzor leckéi
után. Séták a városban: Pápa után egész új világ. Volt mit mu-
togatnia Móricnak, volt miről beszélniök. Szerelmük pirkadásán,
kedvenc poétájuknak, Vitéz Mihálynak fájdalmát hozza eléjük a
Vajda-ház.

Zokoghat még egy betűcskét
Belőlem a fájdalom?
Ejthetek még egy könyűcskét
Utánad, szép angyalom?

De ők még tele vannak hittel, szívükben ünnep, mennek,
nézelődnek tovább: mennyi emlék, irodalmi, történelmi, társa-
dalmi, családi, előttük, de talán azt is tudják már: mennyi lesz
utánuk.

Két év múlva, július végén, Kecskemétről írja édesanyjának: „Végeztem. Elvégeztem a tizenhárom éves iskolai pályát. . . sietek kedves anyám és minden kedves rokonaim karjai közé.”

Oththon Asztalos István ügyvédhez áll be joggyakorlatra. A peres ügyek azonban nem sok gondot szereznek neki. Itt szövődik az első szerelem! Most írja első regényét! A hajnal szigeti kedves fáin alatt találja, nagyszerű jegenyék közt vezet az út oda: a *Hétköznapiokon* dolgozik, elvonulva a családi és városi zajtól. Csak késő délután mutatkozik, — édesanyja még az ebédet is kiküldi neki — akkor is csak azért, hogy „véletlenül” megjelenvén Vály sógoréknál, hazakísérhesse a professzor szépséges tanítványát, a kedves, szelíd Asztalos Etelkát. Megkezdődnek a névnap, születésnap családi esték. Legfényesebb az István napi, Asztalos Istvánéknál. S a kis szőke csodagyermek immár ünnepelelt hős. A mamák örülnek, ha házukhoz jön, a lányok boldogok, ha velük foglalkozik. Szép fiú, karsú, választékosan öltözködő, a hátrasimuló dús szőke haj kellemesen domborítja ki magas homlokát, a hegyes kis bajusz és sűrű kőrszakáll, maga is komolyságot ad arcának, kék szemében valami ábrándos tűz, gazdag, iskoláiban eminens, egészben hódító jelenség; hogy regényeket is ír, az nem baj: az ilyen dzsentrifíú még sokra viheti a megyénél. Vály sógor is megnyugodhat: egykor hiába küldte pajtások közé, nem kellett neki a pige, kampa, bente-bólé, sem a pecézés a Dunán: a kis emberkerülő most szívesen szórakozik. De szívesen csak egy családhoz jár s egy lánykával foglalkozik: Etelkával. A

Minthogy ismerem jól nem néme az alkalmat, mely
különösben hasznos, néha ajánlani fogom
örömmel

Ad mai nap egyike mind a kettő. azaz
10, az örökös is. a gyász a miatt, hogy egy kislány
is, talán az őt csak a hirtelen elhunyt, akit
a fűtől, hogy az utolsó elismerés mellett
is a hirtelen a hirtelen elhunyt
másként, ismét ismét meg.

Néha sokszor "eltekintés" elhárít.

Ha az a két korszakban mindenféle korszakja
vannak. De ha az a két korszak
a tudományokkal. De az a két korszak
volsz az a két korszak is az a két korszak

normál, az a két korszak az a két korszak
vannak a két korszak is az a két korszak
is az a két korszak is az a két korszak
a két korszak, a két korszak is az a két korszak
vannak a két korszak is az a két korszak
is az a két korszak is az a két korszak

fényes István napkor is csak vele táncol, s vele játszik a rögtönzött színelőadásban.

Azonban csodálatos: még sem boldog. Az ifjú kor melankóliája-e, vagy benső életének, hajlott korának sejtelme borul-e reá életének e csupa verőfény idején: nem tudni. Ő, aki temérdek levelében benső világát alig-alig érinti, későbbi emlékezéseiben is valahogy magasról nézi magát, egyik barátjához írt, akkori levelében, tréfásan bár, bepillantást enged érzelmi világába.

„Legjobb esetben, — írja, — ha a világ tárt karokkal fogad, ha a sors, körülmények csak azon fognak törekedni, hogy vágyaid céljához emeljenek, még akkor is valami ürt fogsz érezni ott, ahol az embernek a szíve van . . . Egy ilyen se kinn se benn ember, ilyen absolutus semmi és candidatus, Krisztus tudja mi? ilyen magamforma, az előkészületek éveiben csüggő-lóggó bikfic, nem olyan boldog ám, mint az ember gondolná. Orra előtt egy nagy ménkű sivatag, benne ő egy vándorló porszem . . . Adja Isten, hogy Te több örömmel találkozz az igazi világban, mint én, nem anyagi örömöket értek, azokból elegendem van . . .”

Hát hiszen a „ménkű sivatagot” benépesítette ő ezernyi alakjával, a porszemből hegyóriás lett, amit nem rabolhatnak el tőlünk: hanem a boldogsághoz még valami kell, külön tehetség kell. (Ez a melankolikus érzés még sokszor ránehezedik, volt úgy, hogy már arra gondolt, hazatér s letelepszik otthon, mint egyszerű prókátor.)

A következő év tavaszán, a Hétköznapokkal zsebében Pestre megy. Amint megjelenik első regénye, boldogan küldi el Komá-

romba „szeretett anyjának — a szerző.” Pestre megy világot hódítani. Előbb azonban itt lesz egy kis baj még a hódítással. Pestről le-lerándul, hogy Etelkát lássa, sőt legjobb barátját Petőfit is magával hozza egyszer. Könnyű kitalálni miért. Károly napra jönnek, Újszönyön át a „gyorsparaszttal. S most az egyszer meg lehetett elégedve a választással a hú barát! (Érdekes: mennyivel több romantikus érzés van a szelíd Jókaiban, mint a szilaj temperamentumú Petőfiben. Jókai csak szívére hallgat, Petőfi eszére is. Sok szerelme van Petőfinek is, megkérni azonban a bankárleányt kéri meg, majd a gazdag földesúr leányát veszi el. Jókai nem válogat így, nem tesz ily számvetést szívében. Ezért zördül össze vele oly kegyetlenül a jó barát, amikor híret veszi, hogy Laborfalvi Rózával készül házasságra. S ezért lesz oly szomorú az alkony, amikor hasonló ok miatt elfordulnak tőle mindazok, akik szerették.)

A sors azonban másképp határozott. Rövidesen egy kis ártatlan családi pletyka megzavarja a fiatalok boldogságát. S Petőfi második látogatásának egy meghitt családi este őrzi csak az emlékét. Hívják mindkettőjüket, Petőfit külön meghívóval is, fényes vacsorákra. De nem fogadják el. Petőfi tréfásan izén, hogy bár reggelig megöszül bánatában, amiért nem vehet részt az estélyen, de mégsem teheti, mivel barátja családjával kívánja tölteni az estét/A fiatalság mámoros, zajos napjai után vannak, előttük még mámorosabb, zajosabb napok. Kellett nekik a magány.

Petőfi másnap, téli időben, a Dunán át kompon, aztán Újszönyből megint gyorsparaszttal visszautazik Pestre.

Jókai még marad. Hogy aztán történelmet mozgató időkön, küzdelmeken át, dicsőségen, fájdalmakon keresztül mindjobban el-tűnjön Komárom elől. De a szülőváros megvigasztalódhat. A várost ért szenvedések, természeti csapások, a város nagyszerű alakjai, társadalmi élete s a drága emlékek mind már rajzanak a költő lelkében, hogy nemsokára, sűrűn, egymásután életre keljenek szebbnél-szebb leírásokban.

Elsőnek is viszontlátjuk Etelka bájos alakját, ki röviddel a családi pletyka után, szívében nagy csalódással, keserőséggel, egyre jobban hervad, mígnem sírba viszi magával bánatát. Megjelenik mint Kőcserepy Vilma a *Kdrpdthy Zoltdn-ban* . . .

Látjuk Komáromot gabonás hajóival, templomaival, szigeti kertjével, irodalmi életével, első alispánjával, Bajtsy András urammal *Az elátkozott csaldd-ban*. Élénkbe jönnek a családi-, gyermekkori-, Petőfi-emlékek: a *Politikai divatok-ban*, *A három királyok csillagá-ban*, *A Jó öreg asszony-ban*, *A látható Isten-ben*, *A komáromi híres nemesek pompáznak A kis királyok-ban*. És hát itt vannak a Domonkosok, a legszebb regényben, *Az aranyember-ben*. S egész élete: a *Tengerszemű hölgy-ben*.

Dúsan kamatoznak az otthoni csendes, emberkerülő évek. A magába szívott benyomások kivirágzanak. Alig van regénye, amelyben legalább egy-egy alakon, egy-egy képen komáromi szín, komáromi iz, komáromi hangulat ne borongna.

Ez volt Jókainak Komárom. Életét is a komáromi „Geleitschein” menti meg, mikor Tardonán rejtőzködik, a Habsburg rémuralom idején. S hogy mi volt neki igazán Komárom: talán csak akkor

látjuk tisztán, ha valahogy visszafelé nézve kivesszük Jókaiából mindazt, ami komáromi benne. Elesnek a legnagyobb, legszebb regények. Hát hiszen még mindig marad egy nagy Jókai, de nem ez: a Jókai a mi Jókaink.

Most már csak ritkán jön haza, inkább akkor, ha valami nagy esemény hívja. Ilyen volt a legfájdalmasabb hír, 1854-ben, hogy édesanyja váratlanul meghalt. Ezzel elszakadt a legdrágább kötelék, ami Komáromhoz fűzte. Közben ugyan némi meghasonlás támadt közöttük Laborfalvi Róza miatt, de a hirtelenkedő fiú már rég megbánta, heveskedését. Csak arra kellett gondolnia, amikor beteg volt Pesten, mint sietett hozzá törött karral, ugyancsak súlyos betegen jóságos édesanyja. Megbocsátott már rég a fiának. Csak pár héttel halála előtt írja neki: „én tsak azt óhajtom, hogy mindeniteket boldognak lássalak és mindjárt irj, mert ha nem, hát valamit eladok. . .” (Pénzzavarban voltak a fiatalok. De hol volt már ekkor Komáromnak s a komáromi családoknak régi gazdagsága! Károly bátyja írja ugyané levélben: „Komárom úgy el van szegényedve, hogy itt nem 800 pfrtot, de tizedrészét sem lehet találni.”) Édesanyjáról írja később legforróbb komáromi megemlékezését „A sorsnak tetszett családunkat úgy szétszórni, hogy minden testvérem külön városba jusson. De volt egy közös helyünk, egy közös gondolatunk, amelyben mindig találkoztunk: egy jó édesanyánk. Amidőn hivatal, lekötő munkakör, nehéz körülmények megengedik, itten szoktunk összejönni az ősi fődél alatt, melynek minden zuga gyermek boldogságunkra emlékeztet vissza. Az ilyen találkozásokat hónapokkal előbb szoktuk tervezgetni s örültünk

előre neki, úgy számígtattuk előre a napokat, úgy készültünk reá. — A feltámadás boldog ünnepére tűztük ki azt ez évben, a mint a határidő közeledett, megsűrűdtek leveleink, izeneteink egymáshoz, nehogy elfelejtse, nehogy elmulassza valamelyikünk azt a napot, melyen találkozunk kell... És valóban találkoztunk is . . . anyánk koporsója mellett.”

1881-ben leplezik le szülőházán s a családi házon az emléktáblát. Szeretettel hívják haza. Nem megy, kitér az ünneplés elől. A következő évben jön, de akkor megint nem ünnepelhetik. Újból családi gyász szólítja haza. Sógornője, Károlynak hitvese, vigyázatlanságból támadt tűzkatasztrófa áldozata lett.

S itthon van 1895-ben, amikor Beöthy László szülőházát jelölik meg emléktáblával. Ő tartja az ünnepi beszédet. „Mindig ünnep volt rám nézve — szólt — az alkalom, amely szülővárosomba hívott, néha gyászünnep, néha örömünnep. A mai nap egyesíti mind a kettőt, a gyászt is, az örömet is; a gyászt amiatt, hogy egy kitűnő írói tehetség élte tavaszkorában elhunyt, örömet afölött, hogy az utókor elismeréssel emlékezik rá vissza, s a költő nevét szülőházán márványban, ércben örökíti meg . . .”

Zokon is veszik a komáromiak, hogy ritkán jár haza: megbuktatják a követválasztáson. De ezt a fekete dátumot ne jegyezzük fel.

Most már csak inkább Komárom megy Jókaihoz. Egy évvel a Beöthy emléktábla leleplezése előtt ott van a családtagokkal együtt az ötvenéves nagy ünnepségen, boldogan, büszkén. És ott lesz tíz év múlva egy marék komáromi földdel a kerepesi temetőben, amikor felejthetetlen alakja örökre eltűnik szemünk elől.

Jókaiék szigeti kertje.

Irodalmunkra ma három feladat vár: az elszakított részekkel a lelki kapcsolat fentartása, a nemzet önbizalmának felkeltése és erősítése, s a nemzetek és az emberiség szolidaritásának ápolása.

E három feladatot, amely egymással nem ellenkezik, senki ma jobban be nem töltheti, mint Jókai.

Hőseit az idegen talán nem érti meg, hősei ma talán nekünk is idegenek. Azok az idők azonban sokkal inkább telítve voltak a szépnak, a jónak, a nemesnek oxigénjével, semhogy a lélek kincsei ne sziporkáztak volna jobban.

A mi életünk szomorú szizifuszi munka volt. Valahányszor felértünk volna a tetőre: munkánk eredménye mindig legördült. Bizonyos periódusokban mindig újból kellett kezdenünk munkánkat. Tragédiánk: semmiből alkotni mindig mindent. Sorsunk: magunkban bírni mindig mindent.

Ennek a tragédiának, ennek a sorsnak a megtestesítői Jókai hősei. Szinte szimbólumai. Minden készség megvan bennük mindenre, s minden készséget csak magukban találnak meg.

Túláradó tevékenység jellemzi az ő korának embereit s re-

gényeinek hőseit egyaránt. Az erőnek folytonos feszültsége. Rohanó ár ez az akarat, mely a munka ezer eszközét hömpölygeti tarajos hátán. Gátja kétfelől: az emberi szív hatalma s a fajszeretet érdeke. Nincs előttük semmi kivihetetlen. Akaratukat az a hit edzi, ami a tiszta ősmagyar lélek legmélyén munkál, ami ősfoglalóinkat vezette, hogy keressenek hazát töretlen utakon át és semmiből alkossanak, két kezükkel és lelkükkel mindent

Művészete több mint szimbólum: a munka eszköze. Az ő művei képesek mindig arra, különösen oly szerencsétlen korban, mint a mai, hogy: lelket adjanak lelketlen korunknak.

Az ő művészete nem a népmesék hangja, hanem történelmünknek és fajunknak szive-verése. Beöthy Zsolt Jókai képzeletvilágát, képzeletvilágának alkotó módját, alakjainak túlnövését az emberi mértéken a néplélekből magyarázza. Lehet azonban: hogy a kor levegőjének a hatása működött ebben. Nagyszerű alakokat teremtett, de nagyszerű alakokat teremtett akkor ez a mi csodálatos ötven évünk is.

Érzéseinek kutató vesszeje mindig tovább hatol, mint a szem látóköre. A természet pompája és az emberek gyarlóságai mögött mindig látta, vagy legalább sejteti a láthatatlan erőket s a fölöttünk uralkodó törvényeket, amelyeket büntetlenül áthágni nem lehet s amelyek nemzik s mozgatják gyarló létünket. S mindezek bemutatására a mesét találja a legalkalmasabb köntösnek. A mese: a halhatatlan, az örök, amit az élet szűk horizontjai nem korlátoznak. Alakjai mindig egy érzeki s egy képletes világ határán mozognak. S ha az események szálai a mese melegebb légköré-

ben szétfolynak is, azon át s mögött azért mindig megérezzük a mai szemünknek szokatlan szépséget, a mai életünknek ismeretlen eszményt s a mai hitetlen lelkünk előtt kóborló hitet, amik századokon át hajtottak és vezettek mind előbbre s amik a tömeg fölött láthatatlanul is ott lebegnek.

Jókai nekünk egy új hatalmas bibliánk: összeköti az elmúlt dicső világot mai szomorú helyzetünkkel.

Mi még kóboroltunk Erdély hegyei között, elmerengtünk az északi váromladékokon, hallgattuk a Senki szigetén a Duna mormolását, olvastuk Trajánus feliratát a Vaskapu szikláin: amit létre hozott országunkban nagy elme és nagy akarat, amit költő dicsőített, amit a nép dalainak, mondáinak varázsával befont: mi láttuk. De mily nehéz lesz mindezt a mi nemzedékünknek látni, hallani, élvezni. Most lesz Jókai igazán a mi Nagy-Magyarországunk.

Magyarország legnagyobb alakjaival élt együtt. Nem kell találgatnunk, melyik hegycsúcsról esik legpompásabb kilátás. Az bizonyos: hogy a magyar népszellem, a magyar néplélek annyira, oly minden árnyalatában, oly szinte profetikusán egy írónk művében sem jelentkezik, mint Jókainál. Ha eltűnne Anglia, de megmaradna Shakespeare, ha Goethe művei megmenekülnének egy elsüllyedő Germania tengeréből, ragyogna két csudálatos világszellem, de Shakespeare s Goethe műveiből úgy rekonstruálni a brit s a német népet, mint Jókai műveiből a magyart: nem lehetne. Teremtett alakjainak jóságát, gonoszságát, erejét, lomhaságát épp úgy a mi viszonyaink érlelik, mint ahogy mindenre, előre, élettelenre a magyar lélek, a magyar ég s bizony Komárom

tájának s a forró, szülői körben magába szívott, drága benyomásoknak borongása borul.

Volt benne valami isteni. A határtalan lobogás benne szinte földöntúli. Ha előtte hódolunk, szívünk dobogása hevesebb, s magát a természetet is pompázóbbnak látjuk.

Ő végigkíséri életünket ifjúkori ideáljainktól, végig, ősülő éveinknek régi álmokat idéző elmúlásaig.

Szép élete volt, de tragikus. A természet a legnagyobb, de egyben talán legveszedelmesebb ajándékkal áldotta meg: örök ifjúsággal. Sokat szeretett, de sokat is szenvedett. Talán e szenvedések tették, hogy legbensejét alig tárta fel őszintén valakinek is. Láta hazáját elnyomva. Láta vad hordáktól szédülve. Legjobb barátja véres fergetegben tűnik el előle, s eltűnik vele hazája szabadsága is. Látja szülővárosát összebombázva. Lassan elmaradnak tőle, akiket szeretett. S végül elmarad tőle a szeretet is. A bájos szőke csodagyermekre, mindenki becéztjére, a világhírtől körülragyogott hősré, mindenkitől elhagyatva, nagyon szomorúan száll le az éjszaka. Talán tragikumának folytatása, de ezt nem érte meg, hogy szülővárosában, ahol életében német kommandó hallatszott kétfejű-sasos lobogók alatt, most cseh orosz-lán díszleg a hármás halom oldalán, fülünknek még fájdalmasabb hanggal verve fel az egykor oly boldog, s ina oly szerencsétlen kisváros csendjét.

És végül még egyszer megjelenik Komárom Jókai előtt. A szülőváros küldi koszorúját Jókai pesti szobrához. S hozzák néhányan, akik átjöhettek a drótakadályokon keresztül, a szülőföld

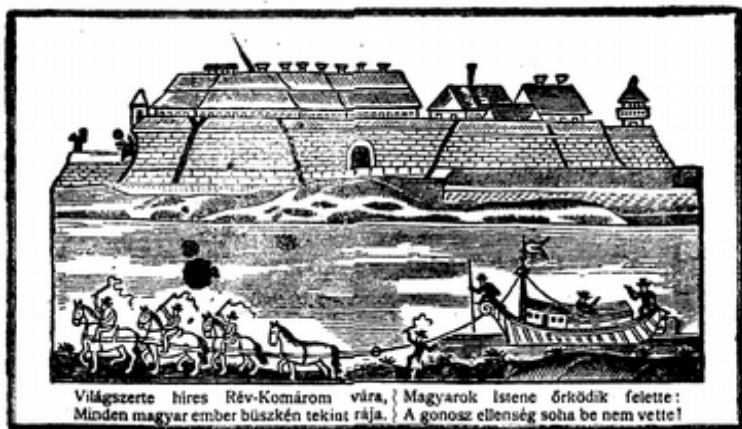
köszöntését. Vájjon mit izent egymásnak az ellenségverő hős szobra ott túlról, s innen a márciusi napok hőséé, a Memnon szobrok hajnali zengő hangján?

Szívük nehéz podgyászát csak áthozhatták ama néhányan, — a szalag már itt készült, rajta e felirat:

Lelki egységünk halhatatlan fejedelmének — bízó büszkeséggel.

S megvan írva *Az elátkozott család-ban:*

„*Ez a város nem fog elsülyedni.*”

Világszerte híres Rév-Komárom vára, Magyarok Istene őrökdi felette:
Minden magyar ember büszkén tekint rája. A gonosz ellenség soha be nem vette!